

JAN
BRUNER

SPOLEČNOST
VRCHOLNÉHO
STŘEDOVĚKU

www.bruner.cz

I. POJMOVÉ A ČASOVÉ VYMEZENÍ

Hlavní rysy vrcholného středověku tvoří několik základních znaků:

- stabilizace státních útvarů, vzniklých v období raného středověku, tedy po zhroucení prakticky všech klíčových politických a sociálních struktur antického starověku;
- sociální stabilizace, společenské vztahy dostávají jasnou, obecně přijímanou a často i kodifikovanou podobu;
- ekonomická stabilizace, společnost má relativní dostatek zdrojů obživy, k čemuž kromě oteplení přispěla i řada změn v zemědělství, jako je zavedení trojpolního systému, častější používání kovových nástrojů a pěstování některých nových plodin, především luštěnin;
- nárůst počtu, velikosti i významu měst jako center obchodu i vzdělanosti;
- demografický rozvoj, nárůst počtu obyvatel, prodloužení naděje na dožití a s tím související vnitřní kolonizace, tj. osidlování dosud neosídlených území uvnitř států;
- dominance křesťanství v Evropě, což je dáno jednak dokončením christianizace „pohanských“ území, jednak úpadkem Cordóbského chalífátu;
- Evropa nečelí (s výjimkou krátkého vpádu Mongolů) žádným nájezdům, naopak sami Evropané usilují o ovládnutí dalších území, ať už křížovými výpravami na Blízký východ nebo reconquistou na Pyrenejském poloostrově.

Těmto charakteristikám odpovídá v západní Evropě období od jedenáctého století, v Evropě střední a východní nejdříve od století dvanáctého. Konec je pak v celé Evropě zřetelně spatřit s prudkým nástupem krize pozdního středověku, jejímž symbolem je velká morová epidemie v polovině 14. století.

II. MODELY SPOLEČENSKÝCH VZTAHŮ

Středověká společnost chápala a popisovala sebe samu především dvěma základními modely:

a) Sociální pyramida

Ke středověku patří přesvědčení o tom, že sociální vztahy jsou jednak trvale dané a v zásadě od nepaměti neměnné, jednak přísně hierarchické. Ve společnosti má vládnout řád, jenž není lidským dílem, neboť byl ustaven Bohem, a v tomto řádu si lidé nejsou rovni. Středověkou společností tak utváří jednotlivé jasně ohraničené a oddělené vrstvy, přičemž pro každou z nich platí jiná pravidla a příslušnost k dané sociální vrstvě do velké míry určuje možnosti, v nichž se odehrává život konkrétního jedince. Rozdíly mezi vrstvami byly vnímány jako důležité, nezávisle na tom, zda z nějaké konkrétní zvyklosti plynul jasný praktický důsledek (například odlišná práva ve vztahu ke státní moci a úřadům nebo práva v rámci soudního řízení), či zda se jednalo o zvyklosti a rozdíly spíše symbolické.

Tím, co drží společnost pohromadě, jsou, kromě přesvědčení o přirozenosti a legitimitě tohoto uspořádání, především dva základní typy sociálních vztahů:

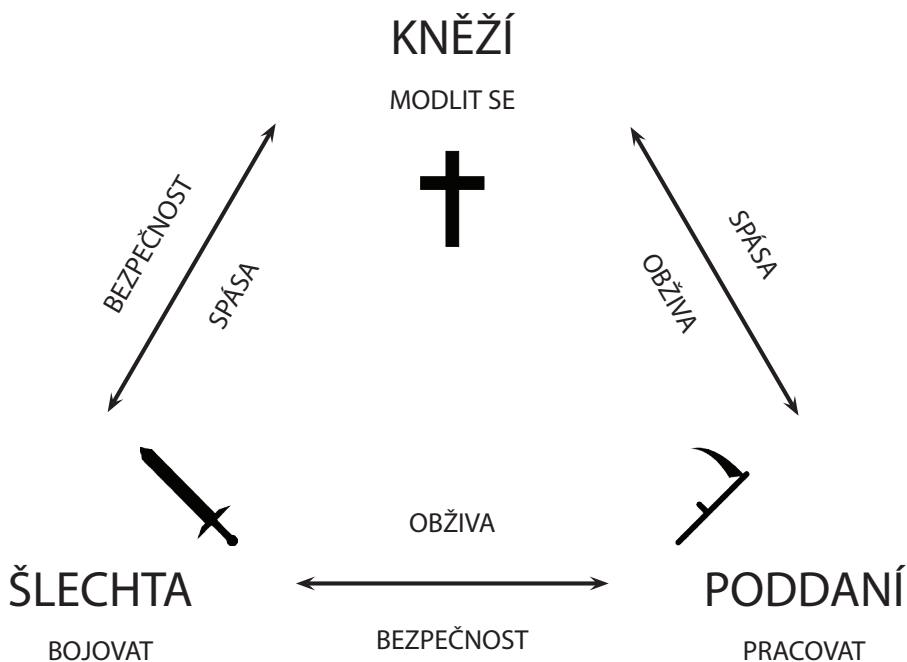
- **lenní vztah:** vytvářel základní strukturu správy státu; území i s obyvateli patřilo panovníkovi, jenž však výkon těchto svých práv přenesl na členy panovnické družiny, jimž jednotlivé části státu svěřil jako léna; základy tohoto systému se vytvořily již v raném středověku, pro přechod ke středověku vrcholnému je typická právní kodifikace, již panovník zaručil držitelům lén nezcizitelnost (vyjma zcela výjimečných situací nemohl panovník léno odebrat) a především rodovou dědičnost, čímž vznikly předpoklady pro trvalou existenci a silný vliv šlechty; ta za to byla panovníkovi povinována osobní věrností a vojenskou službou, řádnou správou území, udržováním pořádku, výkonem spravedlnosti a výběrem daní;
- **poddanský vztah:** nejpočetnější sociální vrstvu tvořili poddaní, tedy venkovské obyvatelstvo, zabývající se takřka výhradně zemědělstvím, přičemž jejich vrchností byl nejčastěji některý ze šlechticů; součástí tohoto vztahu byl jednak souhrn poddanských povinností, jednak povinnost vrchností udržovat klid, pořádek a spravedlnost na panství; vzájemný vztah se pochopitelně týkal především půdy a jejího využívání, část zemědělské půdy na panství tvořil tzv. rustikál, tedy poddanská půda,

kteřou přenechávala vrchnost poddaným k obhospodařování a obživě, od vrcholného středověku také zpravidla dědičně, druhou částí byl tzv. dominikál, vrchnostenská půda, jejíž obhospodařování však měli na starosti také poddaní v rámci robotní povinnosti.

b) Učení o trojím lidu

Již z popisu sociální pyramidy středověké společnosti vyplývá, že se jednalo o společnost, zakládající se sice na nerovnosti, ale zároveň požadující reciprocitu, oboustrannost sociálních vztahů, v nichž každý má nějaká práva a povinnosti. Tento aspekt tvoří základ druhého modelu. I on vychází z představy o sociální nerovnosti ve smyslu nestejnosti, nezaměnitelnosti jednotlivých lidí a vrstev. Jeho cílem není ani tolik popsat strukturu, jako spíše fungování společnosti, to, co které vrstvě přináší. Jeho smysl je tak jednoduchý – společnost funguje pouze jako celek, v němž každá vrstva těm ostatním něco nabízí a něco od nich potřebuje. Pokud dochází ve středověku k sociálnímu napětí či k bouřím, je typické, že za stížnostmi a protesty, které jsou při té příležitosti zformulovány, nestojí nesouhlas se sociální nerovností, ale s tím, že ostatní sociální vrstvy neplní svou roli a jejich přínos v systému nenahraditelně chybí. Poddaní se tedy zpravidla nebouří kvůli tomu, že jsou poddaní, to přijde až o několik staletí později, ale kvůli tomu, že šlechta nedbá na obecný pořádek a bezpečí či případně církev zanedbává svou činnost v té míře, že to ohrožuje dosažení spásy.

III. STŘEDOVĚKÝ STÁT A CÍRKEV

Křesťanství tvořilo jednu z definičních konstant středověku, což se projevvalo jeho všudypřítomností v životních úvahách středověkého člověka, v jejichž centru bylo úsilí o dosažení hlavního životního cíle a smyslu, věčné spásy, ať už představy o její konkrétní podobě podléhaly nejrůznějším změnám. Proto nutně hrála ve středověké společnosti zásadní roli i církev. Z tohoto hlediska je důležité, že se na evropském západě jednalo o jedinou pozdně antickou instituci, jež přečkala nepřehledné zmatky raného středověku. Zatímco na území někdejší Východořímské říše, tedy středověké Byzance, přežila státní i církevní struktura a došlo k jejich silnému propojení, nebyla na západě církev spjata s žádným z existujících států. Tím se vytvářel prostor jednak pro existenci paralelní struktury, jednak pro vzájemné konflikty.

Nejtěsnější vztahy s církví měla středověká Svatá říše římská, neboť pro získání císařského titulu musel volený král získat papežský souhlas, stvrzený korunovaci z rukou papeže. Proto logicky právě zde došlo ve 12. století k nejvyhrocenějšímu z konfliktů mezi středověkým státem a církví. Konkrétně šlo o to, že církevní hodnostáři byli voleni v rámci církve, ovšem po nástupu do úřadu získali do správy i část říšského území a stali se tak panovníkovými

leníky. Proto chtěl panovník prosadit svou účast v procesu jejich nástupu. Podařilo se mu to však pouze na symbolické rovině, účastí na ceremonii nástupu do úřadu, hlavním výsledkem tohoto tzv. sporu o investituru je udržení nezávislosti církve na konkrétním státě. Proto lze za jeden ze znaků nadcházejícího konce vrcholného středověku považovat moment, kdy ve 14. století francouzský král donutil papeže k přesídlení do Avignonu a fakticky ho podřídil své moci.

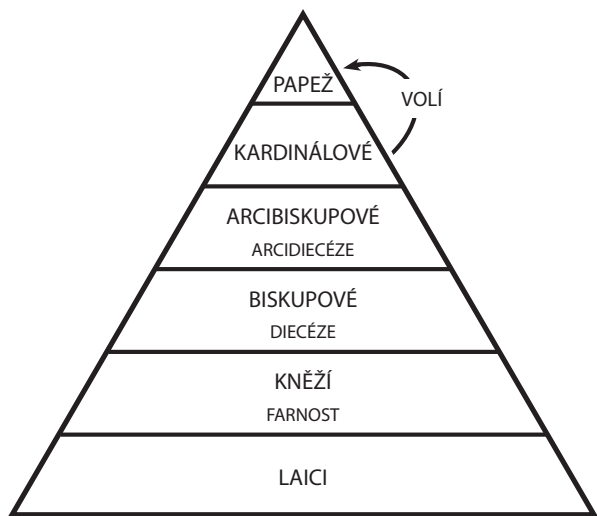

Schéma církevní hierarchie

IV. STŘEDOVĚKÁ MĚSTA

Jak již bylo řečeno výše, vrcholný středověk se od raného odlišuje množstvím a významem měst. Antická kultura Řecka i Říma byla kulturou městskou v tom smyslu, že města byla skutečnými centry politického i ekonomického dění a moci. Zánik Západořímské říše a zmatky období stěhování národů tak pro dotyčné území znamenají rozpad této struktury. Klesá podíl městského obyvatelstva i význam měst, neboť nově se utvářející státy stojí spíše na kultuře venkovské, zemědělské.

I ve vrcholném středověku platí, že výrazná většina obyvatel žije na venkově a zabývá se zemědělstvím. Ovšem význam měst postupně vzrůstá. Některé funkce města neztratila nikdy. Především byla trvale centry obchodu, v některých případech v raném středověku přetrvala či vznikla vysloveně jako tzv. trhová osada. S nástupem vrcholného středověku roste jejich politický význam. Královská města nespadala do žádného z panství, podléhala pouze panovníkovi, jenž v rámci udílení městských práv umožnil jejich samosprávu. Zároveň patřili zástupci měst mezi stavy (společně se šlechtou a v některých státech i s církevními hodnostáři), což jim prostřednictvím stavovských sněmů umožňovalo dokonce ovlivňovat politiku samotného panovníka.

Významným aspektem je role měst jako center vzdělanosti. Obecná vzdělanost v raném středověku prudce upadá. Nepatrné úrovně dosahuje už samotný základ vzdělanosti, gramotnost, kterou lze v této době odhadnout maximálně na úrovni několika promile v populaci. Přesnější je možná popis výčtem – zpravidla platí, že schopnost číst a psát je v raném středověku vlastní pouze církevním představitelům a jedinými místy, kde lze v dané době vidět více knih pohromadě, jsou kláštery. Vrcholný středověk přináší dvě změny – městské školy, zřizované jako nižší stupeň městskou radou, a univerzity, zakládané jako vyšší školy panovníky a církví. S přesunem vzdělanosti do měst souvisí i vznik nových mnišských řádů. Zatímco benediktýni v raném středověku budovaly své kláštery jako soběstačné a do určité míry izolované, tak, aby se mniši mohli nerušeně věnovat řádovému poslání, tedy modlitbě a práci, nově založené řády dominikánů a františkánů jsou vytvořené jako řády kazatelské, spjaté s městským prostředím a často právě i univerzitami.

Pozoruhodným byl ekonomický úspěch měst jako center obchodu a řemesel. Tyto aspekty jednak spoluutvářely sebevědomí měst, jednak byly nezanedbatelným zdrojem příjmu panovníka. To se stalo inspirací pro šlechtu, jež se snažila královským městům konkurovat zakládáním měst vlastních,

poddanských, jejichž význam však vzroste až v raném novověku. Problémem měst a především jejich obyvatel je však to, že se příliš nenacházeli v dobových teoriích, popisujících společnost a společenské vztahy. Především to platí o učení o trojím lidu. Mají být snad svobodní měšťané řazeni do stejné kategorie jako poddaní? Navíc označit za součást „lidu pracujícího“ městské řemeslníky má určitou logiku, ovšem kam patří obchodníci? Lze proto říct, že jedním z příznaků konce středověku je nárůst role obchodnických vrstev ve městech, těch vrstev, které se ve středověkém obrazu společnosti a světa jen obtížně hledaly. Není divu, že oblastí, kde přestávají obecné charakteristiky středověku platit nejdříve, jsou bohatá, mocná a nezávislá italská města, žijící z napojení na dálkový obchod.

